

Др Мирослав Појовић
Универзитет у Београду
Филозофски факултет

ОРГАНИЗАЦИЈА И ПРИМЕРИ РАДА ОКРУЖНИХ СУДОВА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ (1846–1858)¹

Сажетак: Циљ рада је да представи организациони развој и рад окружних судова у Кнежевини Србији у периоду 1846-1858. Граничне године овог периода обележене су реконструкцијама судског система, његова организација окружних судова у то време представља одраз развоја судства у пракси. Анализа организације и рада окружних судова говори о стању у српском судству уопште и његовој ефикасности.

Кључне речи: судство, организација, окружни судови, Кнежевина Србија

Уставом из 1838. основане су три врсте судова: у свакој општини «примирителни», у сваком округу по један првостепени и у престоници један апелациони суд. Апелациони суд се искључиво занимао прегледањем и суђењем кривичних предмета и парница у којима су донете пресуде пред нижим судовима, против којих је поднета жалба вишој инстанци. Врховни суд основан је 1846. године и првобитно није био касациони суд (тј. суд који би укидао пресуде нижих судова, већ суд трећег степена, који је разматрао пресуде нижих судова, које је или враћао нижим судовима или сам преиначавао или одобравао). Касациону власт вршио је кнез.² Веома је важна организација окружних судова, јер су они, као првостепени, сносили највећи терет, и од њихове ефикасности у раду зависиле су остале инстанце правосуђа.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја *Српска нација – интелектуални и дезинтелектуални процеси* (Ев. бр. 177014)

² Радош Љушић, „Законодавни рад Првог намесништва (1839-1840)“, *Историјски гласник* 1-2 (1981), 118-119; Драгослав Јанковић, *Историја државе и права Србије у 19. веку*, Београд 1955, 82-83.

Основна идеја уставобранитељског режима била је обезбедити свачију личну сигурност и грађанска права. За то су били потребни писани закони и организовано судство. Утицај уставобранитеља на државне послове почео се осећати одмах после Устава из 1838, а постао неоспоран тек након избора Александра Карађорђевића за кнеза 1842, кад су водили Србију до 1858. године. Организација судова није ишла лако и мењала се све време уставобранитељског режима. Почетне године организације српског правосуђа после Устава из 1838. биле су основа, полазиште, са првим законима и расписима, којима су установљене судске инстанце и надлежност Министарства правде, те тумачена примена поменутих закона у судовима.³ Рад који је пред нама представља наставак ранијих истраживања⁴, са циљем да у главним цртама представи организацију и рад окружних судова између две реконструкције судског система 1846. и 1858. године. Прву карактерише доношење нових устројстава судова, а другу оснивање Касационог суда.

Ново *Устројство окружних судова* донето је 7. фебруара 1846. године⁵. Њиме је прописано да, поред примирителних судова у свакој општини, у сваком округу постоји један окружни суд, који је представљао суд првог степена и састојао се од председника и три члана. Персонал суда састојао се од секретара, писара, практиканта, протоколисте, архивара и другог особља, и могао се по потреби увећати или смањити. Чланови судова нису могли да буду млађи од 30 година и морали су бити рођени или прирођени Срби. Приликом именовања судија, предност су имали они који су радили у судовима, у њима провели више година службе, стицали звања и истицали се способностима, добрим вршењем дужности и заслугама. Чиновници, било војни, било грађански, нису могли бити именовани у судовима, чак ни привремено. Чланови окружних судова морали су пре ступања на дужност положити заклетву у присуству протојереја. Председник и чланови суда нису могли бити лишени звања без редовног ислеђења и судске пресуде. Ислеђење се могло спровести само по налогу и упутствима Министарства правде, које је примало жалбе против судија и давало их на

³ Круг дејателности Попечитељства правосудија са изложенијем дужности истога, Архив Србије (=АС), Државни савет (=ДС), 1839, 130; Привремено устројеније и круг дејателности примирителни судова од 29. јуна 1839, *Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије* I, Београд 1840, 236-240; Устројеније судова окружни од 6.02.1840, *Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије* I, 182-196; Устројеније Великог или Апелационог суда, 6.02.1840, *Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије* I, 196-200; Устројеније Врховног суда, *Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије* III, Београд 1847, 132-135.

⁴ Мирослав Поповић, „Организација судства у Кнежевини Србији 1838-1846“, *Српске сјудује* 1 (2010), 157-176.

⁵ Датуми у раду су по новом календару, осим када су навођени и по старом и по новом.

решење. У надлежности окружног суда спадало је испитивање и суђење у првом степену свих кривица, злочина и престапа, свих грађанских парница, заједно са трговачким и пупиларним делима у округу, у случају да је предмет превазилазио овлашћења примирителног суда и да није могло доћи до поравнања. Велики део *Устројсџива* тиче се кривичног и грађанског судског поступка и те одредбе биће анализирани у целинама које се на њих односе.

Поред пресуђивања кривичних дела и грађанских предмета, окружни суд је водио бригу о стараницима⁶ или пупилама и њиховом имању. Стараник није смео остати без татора, пупиларна имања морала су да буду пописана и њиме је требало да се руководи у корист пупиле. Суд је имао да надзире таторе и прегледа све таторске рачуне, које је сваке године посредством Великог суда подносио Министарству правде. Бригу о пупиларном капиталу окружни суд је поверавао једном члану, који је уз помоћ писара водио тачан рачун о пупиларном новцу.

Окружни суд одговарао је за извршавање својих послова Министарству правде. Био је дужан да подноси Министарству правде списак кривичних дела и грађанских парница, са тачним назнакама шта је решено и пресуђено, а шта није. У случају нејасноће и сумњи како треба поступити, окружни суд се обраћао Министарству правде, од којег је добијао упутства.

Све своје послове суд је имао да обавља и закључује у заседањима, којима су присуствовали чланови суда, председник и секретар или писар. Прво место у заседањима имао је председник, који је водио све послове и одржавао прописани ред. Имао је право на запт, тј. привремено одузимање права управљања имовином лицу против кога се водио судски поступак, секвестрацију или на заплону имовине, отуђење без одштете у корист државе, конфискацију.⁷ Такође је имао право на преглед целокупног деловодства. Кад је председник био спречен, замењивао га је најстарији члан. Председник суда је сваке године подносио списак свих судских званичника под његовим руководством, уз назнаке какве су им способности, начин на који врше своје дужности, каквог су моралног карактера и владања.

Секретар или писар суда водио је све писане послове, одговарао за сваку грешку у протоколу, архиви, регистратури и експедицији, имао је право да надлежне на овим пословима опомиње на правилно вршење дужности и откривао злоупотребе.⁸

⁶ Особе који су под нечијим старањем.

⁷ Дефиниција запта према *Речник српскохрватској књижевној и народној језика, књига VI, закључница-земљен*, Београд 1969, 315.

⁸ Устројеније судова окружних од 26.01/7.02. 1846, чл. 1-8, 56-69, Ђорђе Петровић, *Речник закона, уредба и уредбени йройиса*, Београд 1856, 468, 473-474.

Пошто је окружним судовима послала одштампане табакe деловодног протокола и свезани регистар деловодства за ту годину, уз одштампан и везан протокол архиве, Министарство правде је 27. фебруара 1846. прописало нова правила за вођење деловодног протокола, регистра и архиве.⁹

Деловодни протокол морао је садржати у себи цело деловодство суда и требало је завести сваки предмет који је дошао пред суд и решење истог. Свако писмо упућено суду морало се отворити и прочитати у самом заседању суда. Изван заседања ово је могао учинити председник суда или вршилац његове дужности, ако је писмо дошло у време кад нема заседања, те је било опасно оставити га неотвореним и непровученим. Званичник суда, који је отворио писмо, морао је својеручно назначити датум кад је примљено. За сваки предмет који је дошао пред суд без писма суд је био дужан да направи нарочити протокол, тј. по обичају увести у протокол и овај оверити. Протоколиста је био дужан да све предмете редом, по текућим бројевима, један за другим заводи. У прву рубрику протокола уписивао се деловодни број, у другу датум завођења, у трећу надлештво или лице које је предмет послало суду, у четврту датум и деловодни број писма, ако је у таквом предмету дошао пред суд, а у пету кратак садржај самог предмета. Пошто је предмет био заведен у протокол, он је одмах завођен у регистар, што је била дужност архивара. Након завођења предмета у деловодни протокол и регистар, слат је на заседање суда на решавање. Деловођа који је био на заседању је то решење или сам сачинио у писаној форми или, ако је мање, давао на израду млађем. Решење су потписивали лица која су предмет решавала и сам деловођа. Сваки судија који је био супротног мишљења и није се сагласио са решењем, могао је своје мишљење забележити, па се потписати.

Решење је преписивано у канцеларији, препис су потписивали председник и секретар и затим је експедован. Акта решења су потом предата протоколисти, и он је заводио решење под нумером предмета, уз датум доношења решења и кратак садржај. У архиву су доспевала и у протокол архиве завођена акта предмета тек кад је овај био окончан. У прву рубрику протокола архиве уписивао се број фасцикле означен римским бројем, у другу текући број архиве арапским бројем. У трећу рубрику бележени су сви деловодни бројеви аката у истом предмету. У деловодни протокол морао се после решења у следећој рубрици завести број фасцикле и текући број архиве. Затим је прописан начин слагања и чувања фасцикли у архиви и начин на који су се тражила акта у вези са неким предметом, те спајање предмета.

Министарство правде је увидело да су неки судови са мањим канцеларијским особљем и мање писмених судија, решили много више парница него судови са довољним бројем чланова канцеларијског особља и писме-

⁹ АС, Министарство правде (=МП), 5-1846.

ним судијама, који су били лица од веће части. Министарство је сазнало и да у многим судовима судије нису долазиле на радно место у прописано време, а и када су били у суду, проводили пуно времена у пушењу и бескорисном разговору, што је био узрок слабих резултата рада неких судова. Стога је Министарство расписом од 31. октобра 1846. године опоменуло судије да се придржавају прописа о времену доласка на посао и да настоје да се и сво канцеларијско особље тога придржава. Требало је да се судије окану дувана и чувају бескорисних разговора и да време проводе у извршавању својих дужности.¹⁰

Према Распису од 18. 05. 1848, окружни суд је имао да се претходно обрати Министарству правде у случају кад би сматрао да полицијске власти не извршавају уредбена правила и осетио потребу да иста треба да се растумаче. Министарство правде је у договору са Министарством унутрашњих послова требало да пропише упутства за среске начелнике, ако је то сматрало за потребно.¹¹

Судови су до 1848. године имали праксу да у своје канцеларије на праксу примају младиће који нису завршили ни гимназију, и тек након неког времена тражили одобрење и препоручивали их за примање плате. Према чл. 5 *Уредбе о чиновницима* из 1842, ни на најмања звања при судовима нису се могла постављати лица која нису завршила најмање гимназију са добрим успехом, а и свршени гимназијалци су долазили у обзир само у недостатку младића који су завршили више школе. Стога је Министарство правде 4. маја 1848. препоручило судовима да без претходног одобрења лица са недовољном стручном спремом не примају у канцеларије и не траже од Министарства њихов пријем у службу.¹²

Судије и остали званичници суда имали су одмор за Божић и Ускрс. Децембра 1848. године било је речи о томе да судови прекину рад поводом наступајућих празника од 19. децембра до 11. јануара, да би судска лица која су била удаљена од својих породица имала времена да их посете и проведу празнике са њима. Међутим, многи запослени у судовима нису нигде путовали и породице су им се налазиле у месту суда, а велики број судова био је оптерећен пословима, те је Министарство правде сматрало да би одмор могао да се искористи за преписивање решених предмета и уређење унутрашњих послова судова, пошто запослени не би били узнемиравани од стране парничара. Тако је решено да судски чиновници који неће одлазити из места дужности за празнике, само уколико је било посла, као и обично раде, осим што није требало да примају тужбе, одржавају

¹⁰ АС, МП, 14-1846.

¹¹ Ђ. Петровић, *Речник закона, уредба и уредбени йройиса*, 477.

¹² АС, Касациони суд, ф3/1848

ислеђења и суђења. Ови запослени, који су остајали у месту, нису били обавезни да долазе празничним и недељним данима и, такође 23, 24, 28, 29, 30 и 31. децембра (по старом календару).¹³

Било је предлога 1850. године да се дотадашњи одмор за Божић и Ускрс укине и уместо њега уведе одмор од 1. јула до 15. августа. Овај предлог је одбијен од стране кнеза и Савета августа 1850. године, уз образложење да су судови јако оптерећени и да до тада није постојао обичај код државних установа да се током радних дана за толико дуг период прекида рад.¹⁴ Министарство правде је предложило Савету да се плате судским званичницима пред годишње одморе за Божић и Ускрс издају унапред, и то дана кад су судови држали последње заседање уочи наступајућих празника. Кнез и Савет су фебруара 1852. године одлучили да се свим државним чиновницима и служитељима, било да су путовали кућама или остајали у месту, изда уочи празника пуна плата и то дана када је одмор почињао.¹⁵

Није постојало никакво законско правило да се парничарима или њиховим заступницима дају на употребу оригинална акта. Таква пракса је постојала код судова, што је имало за последицу злоупотребе. Неки од корисника, ради сопствене користи су сва или поједина акта предмета уништавали, а други мењали и допуњавали, или нека акта избацивали. Поводом тога Министарство правде је 16. фебруара 1850. прописало да се парнична акта издају само у препису.¹⁶ Било је забрањено носити акта ван суда, а они којима су била потребна могли су их разматрати у канцеларији суда, под надзором једног званичника. Постојала је и могућност да се документа копирају, уз плаћање од 1 цванцика по табаку. Чак ни на жалбу државног правобраниоца¹⁷, да због овог правила није могао адекватно бранити права државе пред судовима, решење није промењено. Министарство финансија је требало да изда наредбу окружним начелствима да она за потребе државног правобраниоца прекопирају акта у надлежним судовима и пошаљу му их.¹⁸

¹³ АС, Касациони суд, ф3/1848

¹⁴ АС, Министарство иностраних дела (=МИД-В), ф3 р73/1850

¹⁵ АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 98/1852

¹⁶ АС, Касациони суд, ф9 р1771/1850

¹⁷ Правобранилаштво је орган којем је поверена заштита права одређених јавноправних субјеката, а пре свега државе. Правобранилаштво заступа државу или друге субјекте јавне власти као странку у поступку пред судовима и органима управе, а такође делује и као правни саветник државе или других субјеката јавне власти, односно њихових органа. Функцију правобраниоца је у Кнежевини Србији од 1839. била поверена наченику Одељења промишљености Министарства финансија, као и окружним казначејима, који су представљали финансијске службенике при окружним начелствима. Од 1842. правобранилачку функцију је обављао нарочити државни службеник – правитељствени фишкал, који од 1848. године носи назив правитељствени правобранитељ.

¹⁸ АС, МИД-В, ф3 р53/1850

Свака институција власти морала је, према распису од 31. 01.1852, водити рачуна о економичности приликом набавки потребних ствари за канцеларије, да се ствари чувају и троше према потребама. Особа на челу институције, у овом случају председник суда, строго би одговарао у случају немарности у поштовању ове одредбе. Ниједно надлештво није смело без одобрења више инстанце да потроши из касе преко суме одређене му буџетом.¹⁹

Код судова је постојала пракса, без законског основа, да судије које су биле део комисије која је ислеђивала предмет, нису узимале учешћа у пресуђивању предмета. Донето је решење 19. јула 1852. године да убудуће чланови комисије који су биле у звању судије учествују у решавању предмета које су комисијски иследили, уколико би се тај предмет појавио пред судом чији су они били чланови. Када би предмет дошао на разматрање вишем суду, судија који је учествовао у његовом решавању у првостепеном суду, па у међувремену постао члан вишег суда, није могао више учествовати у његовом решавању или пресуђивању.²⁰

Особи која је увредила суд судио је сам суд којем је нанета увреда и одређивао казну према својој савести и схватању пристojности и правде, а сходно увреди која му је нанета и моралном и материјалном стању особе којој се суди. Тим поводом донета су правила за ове случајеве 30. јуна 1852. године. Наиме, још маја 1850. године, после случаја кажњавања увреде Николе Шуприновића нанете Апелационом суду, Савет је предложио да од тада судови свих степена за увреде нанете суду у току парнице, усмено или писано, могу онога ко је увреду нанео сместа осудити на сразмерну казну и дати је на извршење, без обзира на жалбу кажњеног вишој или највишој власти. Кнез је овај предлог Савета одобрио 24. октобра 1850, уз напомену да би у правилу требало објаснити шта је увреда, из чега се састоји и ком се суду може нанети. Такође је требало правити разлике међу увредама које су се односиле на читав суд и оних изнетих против неког од чланова суда.²¹ По правилима из 1852. године судови свих степена требало је за нанете увреде у току парнице сместа да суде ономе ко их је увредио и одреде казну. Пресуда којом је особа осуђена на казну ради увреде суда била је извршна и није се могла зауставити подношењем жалбе вишој или највишој власти. Суд је имао да одговара уколико би пресудом парничару учинио очигледну и доказану неправду. Казне за увреду суда биле су до три дана затвора, три талира новчане казне или телесна казна до 15 удараца штапом.²²

¹⁹ Ђ. Петровић, *Речник закона, уредба и уредбени йройиса*, 466; АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, 96/1852

²⁰ АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 887/1852

²¹ АС, МИД-В, ф2 р198/1850

²² Ђ. Петровић, *Речник закона, уредба и уредбени йройиса*, 478; АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 926/1852

У току ванредних политичких околности током трајања Кримског рата, 10. 04. 1854. судовима је прописано да, док траје таква ситуација, престану да се обраћају Министарству правде ради увећања персонала. Препоручено је, у складу са расписом од 23. јануара 1847, да се суд постара и настоји да са постојећим персоналом своје послове тачније и колико може брзо обавља. Чланови суда који су били писмени и пре тог звања се бавили деловодством, требало је да потпомажу деловодни персонал суда. И остали персонал био је дужан да се међусобно помаже, у чему год је могао. О испуњењу овог налога водио је рачуна председник суда и обавештавао Министарство кад неки од званичника суда не би хтео по њему поступити.²³

*
* *
*

Кнез Александар Карађорђевић је, уз сагласност Савета, 31. маја 1845. године донео *Уредбу о судском ресуму* и *Уредбу о судским таксама*. Судски ресум је установљен с циљем да се његовим наплаћивањем казне дужници за неплаћање својих дугова и стварање непотребног посла зајмодавцима и судовима. Раније се ресум наплаћивао у случају сваког враћања дуга, тј. ресум је, према распису од 23. марта 1843. године, имао да се узима на сваку суму новца која је наплаћивана по судској пресуди, као и при наплаћивању интабулираних дугова.²⁴ Такође, расписом од 7. јуна 1843. године прописано је да се ресум на наплаћени новац не узима у случајевима када је дужник признавао дуг без изговора и исти одмах или у року који је суд одредио, вратио.²⁵ *Уредбом о судском ресуму* од 31. маја 1845, прописано је да се у случају кад дужник није имао да исплати цео дуг, није наплаћивао ресум, јер би то ишло на штету зајмодавца, а не дужника.²⁶ Према распису од 29. октобра 1850. године, ресум је требало да се плати кад год је суд у парници спровео судски поступак, донео и издао пресуду.²⁷

Расписом од 27. априла 1852. године судовима је препоручено да се ресум од аустријских поданика наплаћује под именом «такса суда», заједно са осталим таксама пресуде и хартије. За српске грађане реч «ресум» имала је и даље да се задржи у употреби.²⁸

Судови су опоменути расписом од 12. марта 1844. године да судски ресум, таксу за папир и остале уредно наплаћују и заводе, да максимално

²³ Ђ. Петровић, *Речник закона, уредба и уредбени пројиса*, 477-478.

²⁴ *Ibid.*, 409.

²⁵ *Ibid.*, 409.

²⁶ Уредба о ресуму судејском, 19/31. 05.1845, *Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије III*, 46; АС, МИД-В, ф2р204/1845.

²⁷ Ђ. Петровић, *Речник закона, уредба и уредбени пројиса*, 409.

²⁸ *Ibid.*, 409; АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 494/1852

штеде при набављању потребштина за суд, а посебно при коришћењу хартије и коверти за писма.²⁹ Пошто су до тада наплаћиване судске таксе биле несразмерне, *Уредбом о судским њаксама* од 31. маја 1845, прописано је да се за сваки табак хартије потрошене у парници плаћа 20 пара чаршијских, за пресуде и решења у виду извода суђења и судске потврде по један цванцик. За акта која су судски чиновници преписивали на захтев парничара и издавали у препису, наплаћивао се један цванцик по табаку.³⁰

Фебруара 1847. године прописано је да сви примирителни судови поред постојећих такси наплаћују и друге. Када је примирителни суд издавао своје пресуде у писаној форми, од онога ко не би био задовољан његовом пресудом, већ тражио да му суд изда писани извод парнице да би се њиме обратио окружном суду ради даљег суђења, наплаћивао се један грош у име папирне таксе. За потврду списка добара, узимање новца под камату или неки други захтев, примирителни суд је наплаћивао један цванцик у име папирне таксе.³¹ Расписом од 14. априла 1847. године прописано је да се за декрете од примаоца наплаћује такса од 3 цванцика и да се заједно са заклетвом чиновника проследи Министарству правде. Марта 1851. године прописано је да се такса на декрете чиновника који се премештају на «равна звања» не наплаћује. Према распису од 17. јуна 1852, такса се није наплаћивала од званичника који су на «равна звања» премештени по потреби службе, али су је плаћали они који су на «равна звања» премештени по својој кривици или на своју молбу.³²

Расписом од 9. августа 1847. године прописано је да се у кривичним предметима папирне таксе не наплаћују. Суду је, према распису од 3. марта 1852. године, препоручено да наплаћује само хартију која се потрошила на концепте и преписе у делу саме парнице. Суд није наплаћивао хартију коју је парнична страна, као личну имовину, предала суду подносећи тужбу, одговор или молбу, нити хартију која је у суд пристизала или је суд трошио у друге сврхе. Такса је требало да се наплаћује на све пресуде, ма колико њих било донето и поништено у једном истом поступку, без обзира на то што она која је враћена на ново ислеђење није постала извршна.³³

²⁹ Ђ. Петровић, *Речник закона, уредба и уредбени њројиса*, 487.

³⁰ Уредба о таксама судејским, 19/31.05.1845, *Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије III*, 47.

³¹ АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 91/1847; Ђ. Петровић, *Речник закона, уредба и уредбени њројиса*, 481.

³² Ђ. Петровић, *Речник закона, уредба и уредбени њројиса*, 489-490; АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 723/1852

³³ Ђ. Петровић, *Речник закона, уредба и уредбени њројиса*, 489; АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 244/1852

Наплата судских такси код турских власти није могла успети, јер је код Турака постојао закон да је судске таксе плаћао онај ко је парницу добио, а не ко је изгубио. Било је предлога 1848. године да се изда закон по коме Турци не би плаћали судску и папирну таксу кад изгубе парницу код српских судова, него кад би је добили, а да у исто време Србин такође плати таксе у парници са Турчином, коју је изгубио. Савет 15. новембра 1848. није нашао за сходно да се донесе овакав ванредни закон за Турке и сматрао да наше власти треба да делују по надлежности у питању наплате судских такси од Турака. Било је сасвим умесно да се Турци повинују нашем закону кад воде поступак код наших судова, као што су се Срби покоравали турском, кад би с Турцима водили процес на турском суду.³⁴

Октобра 1852. године судовима је наложено да се придржавају уредби о таксама и ресуму, да их редовно наплаћују и стављају у приход и на време предају, иначе су саме судије, које би начинили непоштовањем штету државној каси, морали исту надокнадити. У случају да се то понови више пута судије су кажњаване.³⁵

*
* *
*

Примећено је да се судови при ислеђивању и пресуђивању парничних и кривичних предмета придржавају расписа Министарства правде, у чију садржину кнез и Кнежевска канцеларија нису били упућени. Основ судског поступка се често није могао видети без познавања садржине расписа, пошто се судови обично нигде нису позивали на њих. Стога се Кнежево представништво по налогу кнеза 14. јуна 1851. године обратило Министарству правде са захтевом да му пошаље расписе послате судовима, који су још увек били на снази и нису промењени. Министарство правде није имало довољно особља да изврши овај задатак преписивања расписа и ради његовог извршења молила је 20. јуна помоћ, уз обавезивање да ће убудуће слати Представништву преписе расписа. Кнежево представништво је 28. јула 1851. послало практиканта Кнежевске канцеларије Јакова Петровића да изврши препис.³⁶

Поводом лошег положаја практиканата судске струке Министарство правде је 28. новембра 1854. године замолило Савет да одобри суму од 600 талира, из које би се повисила плата практикантима који су то заслужили. Такође, *Уредбом о инџабулацији* од 1. децембра исте године при свим су-

³⁴ АС, МИД-В, ф3 р213/1848

³⁵ АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 1351/1852; Ђ. Петровић, *Речник закона, уредба и уредбени њројиса*, 488.

³⁶ АС, Министарство иностраних дела, Судбено одељење (=МИД-С), ф2 р126/1851

довима требало је да се води интабулациони протокол, те је за тај посао Министарство правде 6. децембра предложило да се у свим судовима постави по један протоколиста, којима плате не би требало да буду једнаке и износиле би 200, 250 и 300 талира годишње, сходно већој или мањој скупоћи места и количини послова. Савет је сматрао да је протоколисте за интабулациони протокол требало увести, али без изузимања од обављања других дужности и да је требало да раде и друге послове за које су били способни. Такође, Савет је био мишљења да је плата протоколцима у различитим окружима требало да буде једнака и да износи 200 талира, са изузетком Суда вароши београдске, где би протоколиста примао 250 талира годишње. Пошто се увођењем нових звања увећавао деловодни персонал при судовима, требало је, по Савету, смањити број практиканата судске струке и свести га на 100. На тај број је требало да се подели буџетска сума од 10 000 талира годишње намењена практикантима, чиме би им се побољшало финансијско стање. Постављањем нових протоколцима напредовало би 18 практиканата од укупно 129, колико их је тада било, а свођењем броја практиканата на 100, остало би 11 практиканата које је требало распоредити на друге послове. Кнез се сагласио са овим мишљењем Савета 15. децембра 1854. године.³⁷

Пошто је претходним решењем број судских практиканата сведен на 100, већ почетком 1855. године број списка при судовима који су чекали на преписивање почео се све више повећавати. Министарство правде је Савету фебруара 1855. предложило, с циљем олакшања послова судовима, да судска решења буду једнообразна за све судове и доставила 13 образаца, које је требало одштампати и заједно са потребним бројем реверса и судских објава послати судовима на употребу. Савет је ово одобрио марта исте године.³⁸

Писмо чланова Суда Округа смедеревског кнезу од 22. августа 1857. године, којим су молили повећање плате, сведочанство је о стању судске струке. Сматрали су да плата члановима окружних судова није у сразмери са осталим звањима и важности и одговорности дужности које обављају. Наиме, њима је, како су сазнали, плата повећана само за 200 талира, тј. укупно је имала да износи 650 талира годишње. Ова повишица, према схватањима чланова, није била сразмерна тадашњој скупоћи, а секретари окружних судова, са много мањом одговорношћу, добили су увећање плате за исти износ, те су чланови суда требали да имају само 100 талира више од секретара.

³⁷ АС, МИД-В, ф2 р29/1854

³⁸ АС, МИД-В, ф1 р93/1855.

Мала разлика у плати између секретара и чланова судова имала је смисла при систематизацији из 1839, када су судије биле неписмене и кад су им секретари морали помагати у вођењу послова. Те 1857. године, судије су могле самостално да завршавају све своје послове, писмено су обављале све, па и најважније послове у одборим. Трпели су већа физичка и душевна напрезања од секретара, те одговарали за све судске послове, тј. и за оно што је учинило остало особље суда, укључујући и секретара. Председницима судова је требало да плата износи 1000 талира, дакле 350 талира више од плате чланова суда. Према члановима Суда Округа смедеревског, председници судова нису били оптерећени послом скоро ништа више од чланова. Председници су били ослобођени рада са пупиларном и депозитном касом, а управа судом је падала и на председнике и на чланове, па за неуредно поступање никад није одговарао само председник, већ читав суд. Изнето је да је разлика у плати чланова и председника Апелационог и Врховног и касационог суда мања, него што је то био случај између плата та два звања при окружним судовима. Разлику у плати чланова и председника окружних судова требало је још смањити у односу на то како је разлика решена код виших судова. Како су подносиоци писма сматрали, чланови окружних судова су према прописима много спорије напредовали, него што је био случај у вишим судовима.³⁹

*
* *
*

Ради тачнијег и уреднијег вођења судских рачуна, Главна контрола⁴⁰ је септембра и октобра 1847. године захтевала да се и при судовима, уместо дотадашње врсте рачуноводства, установи рачуноводство у форми у којој је постојало при окружним начелствима и другим државним институцијама, чиме би се рачуноводство свих институција ујединачило. Министарство правде поднело је октобра 1848. овај захтев Главне контроле на разматрање Савету, уз сопствени захтев да се, уколико Савет одобри захтев Главне контроле, сваком суду одобри један способан рачуновођа. Кнез је, уз сагласност Савета, прихватио предлог Главне контроле јула 1849, али није одобрено да се судовима додели по један рачуновођа. Наиме, били су мишљења да ће исти званичници који су водили постојеће рачуноводство у судовима, моћи водити рачуне и у новим формама, јер су већ

³⁹ АС, МИД-В, ф3 р 154/1857

⁴⁰ Рачунданица правитељствена или Главна контрола представљала је највиши надзорни орган државне финансијске администрације. Године 1844. Главна контрола је образована као део Државног савета, са нарочитом организацијом. Законом о уређењу Главне контроле из 1893. издвојена је у самосталну установу, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* I, ур. Станоје Станојевић, Загреб 1925, 470.

имали искуства у рачуноводственим пословима, а нове форме вођења рачуна требало је да исто олакшају, а не отежају. Министарство правде послало је судовима *Наставленије за вођење рачуна*⁴¹, кога је требало да се придржавају, и да до тада постојећи дневник новчаних и других стварних примања замене једним само за пупиларни, те другим за сав остали новац. Такође, требало је да се од почетка рачунске 1849/1850. године води протокол канцеларијских прихода, рачун хране сиромашних апсеника, рачун плате чиновника и служитеља и протокол депозита, који је требало да замени постојећи.⁴²

Крајем октобра 1847. године донето је решење да посебна комисија прегледа пупиларне рачуне свих судова почев од 1838. и доведе их у ред. До јуна 1852. прегледани су само рачуни Суда Округа чачанског и Суда Округа ћупријског, а код осталих судова Министарство правде тај посао још није ни почело и није било изгледа да ће га почети у скорије време. Узроке за необављање задатка Министарство је видело у томе што је под својом надлежношћу имало врло мало лица која су се могла искористити за овај посао. Ни Главна контрола, због послова који су се нагомилавали, није могла послати више од једног свог чиновника у дотичну комисију. Такође, прегледање пупиларних рачуна је ишло веома споро, те је комисија на довођењу у ред истих у Суду Округа ћупријског провела скоро годину дана и учинила трошак од 400 талира. Једна комисија одређена са овим циљем би, по оцени Министарства правде, провела у послу 9 до 10 година и нанела трошак народној каси, а због недостатка кадрова било је немогуће одредити више комисија одједном. Савет је предложио да Министарство правде изда налог окружним судовима да сами, уз помоћ свог особља, доведу у ред заостале неуређене пупиларне рачуне од претходних година и, у случају да је недостајао новац, иследе чијом кривицом је до тога дошло.

Министарство правде је 16. августа 1852. било мишљења да је такво решење било немогуће спровести. Рачуновође судова били су веома оптерећени текућим пословима и једва стизали да их заврше, а били и слабе спреме. Заплели би се кад би покушали да паралелно раде текуће послове и доводе у ред пупиларне рачуне. Особље судова су већином чинила неписмена лица, а и они који су били писмени, нису били вешти у рачуноводственој струци. Стога је Министарство предложило да пупиларни рачуни од 1838. до 1850. године остану у стању каквом су били, а да рачуновође

⁴¹ Текст „Наставленија по коме ће се рачуни при судовима од почетка 1849/50 рачунске године водити“ сачуван је у предмету АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 1045/ 1849.

⁴² АС, Касациони суд, ф5 р815/1849

настоје да исти и остали рачуни од 1850. буду у прописаном реду. Само у случају где се показала неправилност у пупиларним рачунима, требало је да се одреде надлежне комисије и прегледају стари рачуни.⁴³

Кнез је у сагласности са Саветом 17. маја 1850. године решио да се Судовима Округа београдског, ваљевског, чачанског и крагујевачког додају рачуновође са годишњом платом од 250 талира. Министарство правде је позвало да се лица из судске струке, која би желела да добију ово звање, пријаве, да би се од пријављених могли одабрати људи и поставити на место рачуновођа. Лица која су се пријављивала требало је да буду вешта у рачуноводству и да уживају поверење државних органа. Сваки суд је требало да саопшти ову намеру Министарства своме особљу, а они који су желели ново звање да што пре поднесу молбу свом суду. Суд је ову молбу подносио уз своје мишљење о раду, држању и владању молиоца, уз извештај да ли се заиста бавио рачуноводственим пословима и како их је обављао.⁴⁴

Судови су били у недоумици да ли је рачуне о државном новцу, тј. о приходу, трошковима суда, храни сиромашних апсеника, плати чиновника итд. требало подносити сваки појединачно или укупно, једним актом. Министарство правде је 1. новембра 1850. године судове упутило да из партијалника рачуна сваки рачун у целости појединачно препишу и овере после нарочитог прегледа судске комисије, уз образложење да су све ставке уредно заведене према деловодном протоколу и потребним актима. Након тога, појединачно преписане, оверене и заједно са потребним документима прошивене и потврђене рачуне, требало је подносити Министарству, уз састављен главни преглед свих рачуна и обавештење.⁴⁵

Према Уставу из 1838, дужност Министарства правде била је да у марту или априлу сваке године поднесе Савету извештај о свом целокупном раду за претходну годину, укључујући и стање рачуна свих судова. Министарство правде је тим поводом 12. јануара 1853. године прописало правила судовима. Суд је по закључивању годишњих рачуна осим истих имао да поднесе још једну копију већ постојећег формулара о свим приходима и образац из кога ће се видети колико је које врсте прихода суд имао. Такође су подношени формулари о расходу, с знацима колико је суд на име својих трошкова примио из буџета, колико је потрошио и колико му је још преостало, те колико је новца и на шта потрошено ван буџетом предвиђене суме, са или без одобрења. Суд је састављао и формулар о сумар-

⁴³ АС, МИД-В, ф4 р56/1852; АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 1472/1852

⁴⁴ АС, Касациони суд, ф3 р473/1850.

⁴⁵ АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 1766/1849.

ном рачуну за апсеничку храну, уз назнаке да ли је и колико апсеника у току године бежало из апса, да ли су похватани и да ли се неки нису могли пронаћи. Слат је извод депозита, пупиларних маса, сумарни рачун о платама судских чиновника, званичника, служитеља и практиканата издатих за годину дана. Подносио се и инвентар уз обавештење у каквом се стању налазила зграда суда, колико соба је суд имао за обављање послова и од каквог су материјала зидане, те да ли је суду нешто недостајало.⁴⁶

Министарство правде је у свом писму Савету од 2. јула 1858. изнело да је увидело да су рачуноводствени послови задавали велики проблем судовима. Рачуноводством се није бавило само неколико лица задужених искључиво за то, и тај се посао преносио на читав суд. Министарство је сматрало да је сав депозитни и државни новац требало да се изузме из делокруга судова и преда на чување месним полицијским властима. У том циљу израђен је пројекат и предат на одобрење Савету. Депозитни рачуни и рачун о судском приходу требало је да се воде при начелствима у Казначејском одељењу, по актима Полицајног одељења, пошто је ово потоње извршавало пресуде и судска решења. Судовима је требало оставити руковање осталим новцем, који је био намењен канцеларијским трошковима, за храну сиромашних апсеника и плату чиновника, служитеља и практиканата.⁴⁷

*
* *
*

Министарство правде је фебруара 1850. године прописало да су судови дужни да воде два нова протокола, зашивена и са потписом и печатом. У први протокол суд је имао да бележи изјављивање задовољства радом појединог званичника. Морало је бити засновано на посведоченом одличном испуњавању дужности и решењу суда које је донето тим поводом и заведено у деловодном протоколу суда. У други протокол бележили су се укори и опомене упућене званичнику суда, такође засновани на решењу које је суд донео тим поводом и које је завођено у деловодни протокол. Суд је био дужан да изјављивање задовољства или укора увек писмено образложи. На основу образложења званичник је требало да увиди зашто је примио похвалу или укор и да се према томе даље управља. Наведена два протокола постојала су и при Министарству правде, у коме су бележене похвале и укоре било читавом суду, било појединим званичницима, а похвале, укоре и опомене које је издавало Министарство правде нису бележени у те протоколе.⁴⁸

⁴⁶ АС, МП-2, 1852

⁴⁷ АС, МП, 1-1858.

⁴⁸ АС, Касациони суд, ф9 р1773/1850

Према Распису свим судовима од 21. јула 1852. године, суд је требало да за свако кривично, грађанско или пупиларно дело које би дошло до њега сачини списак аката према одређеној форми која је дата у прилогу Расписа. На почетку је увек прво морао бити број акта, затим датум, месец и година, па кратак садржај дела, према редоследу како су акти долазили пред суд. Сваки акт је морао бити заведен у списак аката и ништа није смело бити незаведено. Кратка садржина сваког прилога морала се у списку аката јасно изложити, и видети колико је и којих врста прилога било. Када је суд акта неког предмета слао вишој власти, требало је да поднесе дословни препис из оригиналног списка аката и да га спроведе, попут других званичних аката, са бројем и датумом пропратног писма и актима, без зашивања. Напоменуто је да се при спровођењу аката није требало прошивати оригинална пресуда (изузимајући концепт), жалбе, предаване кнезу или другој вишој власти, а суду спроведене ради изјашњења, и списак аката, као што су бројни судови до тада имали обичај. Разматрајући судови су увек задржавали списак аката који су примили, да би знали која су акта била на разматрању, и враћали су првостепеним судовима акта без списка. Кад би примио акта, првостепени суд би их сравнио са својим оригиналним списком аката, да би се уверио да ли су сва акта враћена. Ако би се испоставило да нешто недостаје, првостепени суд је требало одмах да тражи акт и постара се да му што пре уђе у траг, нарочито уколико је био од важности.⁴⁹ Министарство правде је 14. јануара 1854. године приметило да су разматрајући судови имали обичај да у спорним, кривичним и пупиларним предметима пишу своје пресуде на пресудама нижих судова. Врло често се догађало да је преостали део папира на коме је била написана пресуда нижег суда био оштећен или обележен неком званичним ознаком. На тај начин пресуда вишег суда није могла бити јасно и разговетно написана. Стога је Министарство правде наложило разматрајућим судовима да надаље своје пресуде пишу на посебном папиру, који није имао никакве везе са актом пресуде нижих судова.⁵⁰

Врховни суд, од како је почео да пише пресуде на акту одвојеном од пресуде нижег суда, није у истим потпуно поштовао потребну форму, што је био у обавези, због важности пресуда. До тада нису биле прописане посебне форме пресуда за разматрајуће судове, али се требало држати прописане форме пресуда првостепених судова изречених у грађанским парницама, што је Министарство правде и одредило 16. фебруара 1854. године. Апелациони суд Првог и Другог одељења је у свим својим пресудама поштовао прописану спољашњу форму. Министарство правде је Расписом

⁴⁹ АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 291/1855

⁵⁰ *Ibid.*

од 24. марта 1854. године прописало да се првостепени судови строго придржавају правила из Расписа од 21. јула 1852, пошто је у пракси био случај да се при спровођењу аката пресуде, жалбе и спискови аката прошивају. У случају непоштовања, Министарство је суд позивао на одговорност због немарности и непослушности. У предметима који су подношени кнезу на разматрање, а нарочито у кривичним, судови су актима пришивали и пресуде, што је стварало тешкоће. Кнез је препоручио Министарству правде, а ово строго опоменуло судове 12. маја 1855. да убудуће не прошивају пресуде и да се строго придржавају претходних прописа по том питању.⁵¹

Расписом Министарства правде од 20. новембра 1852. свим судовима је послат формулар, по коме је требало сачињавати кондуит листе запослених у судству. Дато је детаљно упутство шта је требало писати у свакој посебној рубрици. Ранијим расписом од 27. марта 1850. године наређено је да председници судова при сачињавању кондуит листе у њу записују само оно за шта је постојао доказ у званичним документима, посебно по питању година службе и стручне спреме запослених. Неки од председника судова нису се у потпуности придржавали ни првог, ни другог расписа. Министарство правде је 12. јуна 1856. строго опоменуло председнике судова и њихове заступнике, да се строго придржавају поменутих расписа и при састављању кондуит листа проуче садржај доступне им документације. Председник суда је концепте кондуит листа чувао под кључем у суду и, при премештају, предавао их свом наследнику. Наследник се није смео ослонити на податке из већ постојећих кондуит листа, већ се о њима морао сам уверити и, уколико би наишао на грешку, био ју је дужан назначити.⁵²

*
* * *

Послови при Суду Округа шабачког умножили су се у толикој мери, да је било потребно да се при њему за неко време установи још једно одељење. Министарство правде је предложило да се из других судова из којих се по један члан могао узети, додају Шабачком окружном суду привремено три члана, један писар, који би вршио дужност секретара, и два способна практиканта. На тај начин састављено одељење требало је да непрекидно ислеђује неокончана дела из претходних година, а сам Суд да се занима делима из текуће године. Савет је овај предлог усвојио 16. августа, а кнез одобрио 2. септембра 1847. године.⁵³ Оба одељења Округног суда у Шапцу нису имала адекватну послугу од једног апсанције и два пандура, који

⁵¹ *Ibid.*

⁵² АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 253/1856

⁵³ АС, МИД-В, ф2 р282/1847

су му били додељени Буџетом за 1848, те је Суду додат још један пандур марта 1848. године.⁵⁴ Друго одељење Шабачког окружног суда је 22. марта 1849. године поднело извештај Министарству правде да ће сва дела окончати у току марта месеца те године и да су чланови Суда молили да се тада разреше од привремене дужности. Министарство правде је 28. марта поднело Савету предлог у којем је изложило да Друго одељење Шабачког окружног суда не може сва дела завршити одједном, јер су се неки предмети налазили код виших судова и чекали завршно ислеђење или извршну пресуду. Такође је предложило да се Друго одељење на крају месеца разреши, а чланови врате на претходну дужност. Нижи персонал, који се састојао од деловође и два практиканта, за које се тада није могло наћи упражњено место, требало је да се придружи Првом одељењу Суда округа шабачког, које је било оптерећено многим званичним пословима. Ако је при Другом одељењу остало још неокончаних предмета, требало је да они буду предати Првом одељењу. Савет и кнез су одлучили 4. априла да се нижи канцеларијски персонал задржи при Првом одељењу Шабачког суда док се исти не буде могао поставити на упражњена места при другим надлештвима.⁵⁵

Неки првостепени судови су посредством Апелационог суда подносили Врховном пресуде Апелације поводом којих су парничне стране исказале незадовољство. Министарство правде је марта 1847. окружним судовима препоручило да примају незадовољства по питању пресуда Апелационог суда и сами пресуде са актима непосредно подносе Врховном суду.⁵⁶

Из парничних аката која су окружни судови слали поводом незадовољства пресудом Врховном суду на разматрање и коначно решење, видело се да неки судови нису слали изводе, по којима је парничним странама издата пресуда Апелационог суда. Због овог недостатка Врховни суд није могао да коначно размотри и пресуди поводом предмета, те је окружним судовима препоручено да актима парничног предмета који су слали на разматрање Врховном суду придруже и изводе пресуде, која је изречена парничним странама.⁵⁷

Суд округа пожаревачког поднео је Савету 1847. извештај о неуредном стању свог деловодства и пупиле и тражио да се у Суду постави привремени или стални рачуновођа. Савет и кнез су 29. јула 1847. године, у договору са Министарством правде, донели решење да се, ради сређивања пупиларних рачуна при Суду округа пожаревачког, једно способно

⁵⁴ АС, МИД-В, ф1 р156/1848

⁵⁵ АС, МИД-В, ф1 р 226/1849

⁵⁶ АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 34/1847

⁵⁷ АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 97/1847

лице међу канцеларијским чиновницима истог Суда на неко време разреши дужности и употреби за овај посао.⁵⁸ Тог задатка је имао да се прими секретар Пожаревачког окружног суда, као лице најспособније за послове рачуноводства. Писари истог Суда је требало да врше дужности секретара, а да би се помогло писарима и довела у ред архива Суда, постављена су два практиканта августа 1847. године.⁵⁹ Такође, Министарство правде је поднело марта 1849. године молбу Савету на решење да се при Судовима Округа ваљевског, крагујевачког, чачанског и београдског одобри постављање рачуновођа, пошто су ови окрузи спадали у гушће насељене, а послови при овим судовима се умножили. Савет је одобрио постављање рачуновође, са платом од 250 талира 14, а кнез 17. маја 1850. године.⁶⁰

Занимљив је случај решења питања повећања особља при Суду вароши Београда, одобрено октобра 1848. године. Додељена су још два лица, од којих је једно имало да води интабулациони протокол, а друго да помаже протоколисти при састављању деловодног протокола. Трећи писар суда се могао узети за помоћника рачуновође. Од седам практиканата један је требало да води деловодни протокол, други експедицију, трећи да се придружи архивару за испомоћ, а остала четири практиканта била су довољна за преписивање аката насталих радом суда. За вођење интабулационог протокола могао се такође употребити један практикант, као и за помоћника протоколите. Такође је била очигледна потреба за новом зградом Суда вароши Београда и Министарство правде је требало да поднесе Савету план и предрачун за њену изградњу. Молба за повећање плата чиновника Суда није уважена, уз објашњење да ће бити узета у обзир при сачињавању буџета за следећу годину.⁶¹

Према извештају Суда вароши Београдске с почетка 1850, број процеса при овом Суду се стално повећавао и сам Суд је сматрао да ће се морати установити ново одељење, ако особље не буде увећано постављањем једног благајника и писара. Министарство правде је предложило да се, уз писара, Суду дода још један члан, а не благајник, и да се на тај начин један од четири члана уз помоћ рачуновође искључиво бави касом и рачунима Суда. Овај захтев су Савет и кнез одобрили марта 1850. године.⁶²

Кнез и Савет одбили су марта 1850. године захтев Суда Округа београдског да му се дода архивар са годишњом платом од 250 талира, док

⁵⁸ АС, МИД-В, ф1 р152/1847

⁵⁹ АС, МИД-В, ф2 р209/1847

⁶⁰ АС, МИД-В, ф2 р 107/1850

⁶¹ АС, МИД-В, ф3 р110/1847

⁶² АС, МИД-В, ф1 р239/1850

се судска архива не би довела у ред. Образложење за одбијање захтева била је чињеница да су постојали и други судови који су такође били оптерећени, а послове архиве обављали са постојећим канцеларијским персоналом, без архивара. Суду Округа београдског требало је да се дода један практикант, па да се један члан канцеларијског особља бави само пословима архиве.⁶³

Суд Округа ваљевског се обратио Министарству правде, а ово Савету априла 1854. године поводом једне недоумице. Наиме, члан 715 *Законика о траћанском судском њосџујуку* из 1853. прописао је да се за време шестонедељног судског одмора у јуну и јулу један судија и један канцеларијски чиновник морају, као дежурни, бавити предметима који су били неодложни. То је, по Ваљевском суду, било у супротности са чл. 578, према којем је било непходно да при изрицању пресуде или доношењу решења у заседању буду тројица судија. Није било јасно да ли би дежурни судија поводом предмета који нису могли чекати могао изрицати пресуду и донети решење, или би само за време одмора издавао потребне наредбе, а све остало што је потребно остављао до првог редовног судског заседања. Министарство је сматрало да два члана *Законика* нису у супротности, јер се чл. 715 имао сматрати изузетком од општег правила, те је стога дежурни судија био дужан да доноси решења и да их спроводи у дело. Само у случајевима где је нужно, требало је да се доноси пресуда у пуном заседању. Суд је у првом заседању после одмора потврђивао она дела дежурног судије која су била у складу са законом, а она која нису требало је да, сходно надлежностима, исправи. Савет је сматрао да објашњење ових чланова није било потребно. Члан 715 био је довољно јасан и прецизан, тј. да није било речи само о решавању, већ и извршењу. Гласио је да ће дежурни судија «одлагања нетрпеће предмете, као интабулације, изтабулације, полагање забране и секвестра, издавање и потврђивање разних докумената, и примање апсеника одправљати», тј. завршавати, јер се под термином «одправљати» подразумевало и решење и извршење. Такође, Савет је био мишљења да чл. 715 не оставља простора да дежурни судија може другачије поступати него по закону, ако то није чинио, свакако се подразумевало да се позива на одговорност. Кнез је овакво мишљење Савета одобрио јуна 1854. године.⁶⁴

Суд Округа подринског молио је 1854. године Министарство правде да се читавом његовом особљу одмах по почетку одмора исплати цела плата за читав период одмора. Министарство правде је тражило решење од Савета по овом питању. Савет је сматрао да је особљу судова требало да се

⁶³ АС, МИД-В, ф1 р260/1850

⁶⁴ АС, МИД-В, ф1 р237/1854

на почетку одмора исплати плата за јун (одмор је почињао 16. јуна), а плата за јул није требало да се исплаћује пре истека тог месеца, што је кнез и одобрио 6. јуна 1854.⁶⁵

Савет је 3. априла 1856. године писао кнезу поводом питања упућених Министарству правде, насталих из праксе двају окружних судова. Суд Округа смедеревског питао је Министарство поводом случајева када су чиновници суда ради испита сведока који би дуго био болестан морали ићи изван места суда, тј. ко је у том случају био дужан да плати путне трошкове. Министарство је било мишљења да се по том питању морало поступити по пропису. Наиме, када су државни чиновници путовали, путни трошкови су наплаћивани од криваца или саучесника у кривичном делу, а кад то није било могуће, падали су на терет државе. Када би се овакав случај односио на грађанске парнице, трошкове је сносила страна која је захтевала да се сведок испита и то одмах након учињеног испита. Да би се овај трошак исплатио судским чиновницима и кад су у питању била кривична дела, тражило се одобрење годишњег кредита од 100 талира у ове сврхе. Кнез се, у сагласности са Саветом, сложио са овим предлогом 16. априла 1856. године.⁶⁶

Суд Округа ћупријског изложио је случај када су два сведока муслиманске вероисповести послати у Београд да полажу заклетву пред муфтијом, како је то пропис захтевао, али ови, будући да су били сиромашни, нису имали новац за тај пут. Суд је питао Министарство како да поступи, а оно је сматрало, будући да је у питању био кривични предмет и да би одлагањем испита сведока окривљени дуже времена провели у апсу, да Суд за сада од свог новца плати путни трошак до Београда, а касније ће Суду бити саопштено решење на чији терет ће пасти тај издатак, које је требало да важи и за будуће случајеве. Министарство правде је предложило да се и у ту сврху отвори годишњи кредит од 100 талира. Новац за путне трошкове сведоцима у кривичним предметима који су ишли у удаљена места ради полагања заклетве, требало је да се наплати од криваца, кад год је то било могуће. Ако би се овакав случај односио на грађанске парнице, трошкове је требало да плати страна која је тражила да се сведок закуне, а накнаду је касније могла тражити од стране која је изгубила парницу. Ово је одобрено 10. априла 1856.⁶⁷

Августа 1851. године Министарство правде је обавестило Врховни суд да су, у складу са Расписом од 23. јуна 1846, сва лица која су се у току Мађарске револуције преселила у Србију, а била без пасоша или пут-

⁶⁵ АС, МИД-в, ф2 р32/1854

⁶⁶ АС, МИД-В, ф2 р7/1856

⁶⁷ АС, МИД-В, Ф2 р13/1856; Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 251/1856

ног документа аустријских власти, све док су живела у Србији потпадала под надлежност српских власти. На њих су се односили српске уредбе и закони, па и у случају да почине кривично дело.⁶⁸ Распис из 1846. допуњен је 19. августа 1853. текстом да су се лица која су прешла из Аустрије у Србију без пасоша и надлежног отпуста и ту се настанила, могла и после почињеног престаја у Србији изјаснити да престају бити наши поданици. У том случају били су предати Аустријском конзулату, са учињеним над њима испитом и описом кривице почињене у Србији. Допуна је настала пошто оваква изјашњења неки наши судови нису прихватили, већ су лица кажњавали као суграђане, што је сматрано за погрешно.⁶⁹ Аустријски конзулат се изјаснио да не признаје надлежност српских примирителних судова у предметима у вредности испод 100 гроша, где су се парничили српски и аустријски грађани. Министарство правде је деловало преко Министарства спољних послова, те је током марта и априла 1857. године Аустријски конзулат пристао да се парнице између српских и аустријских поданика, које нису прелазиле вредност преко 100 гроша, могу расправљати на Београдском примирителном суду под заступништвом једног званичника Конзулата. Исто тако, Примирителни суд у Београду требало је да буде надлежан и за мешовите парнице српских грађана и аустријских поданика који су живели у унутрашњости Србије, али увек уз знање и посредовање Конзулата. Министарство спољних послова и Министарство правде сматрало је да ово решење треба прихватити. Потоње је било мишљења да овом одлуком Примирителни београдски суд не би имао много већи трошак и посао него до тада. Београђани би много пре долазили до својих права, а варошки суд би се ослободио приличног броја парница које су до тада спадале у његову надлежност и имао времена да решава важније парнице. Министарство унутрашњих послова маја месеца исте године сложило се са предложеним решењем само уколико би се односило на аустријске поданике који су живели у Београду и грађане Београда. Није се могло сагласити по питању наших и аустријских поданика у унутрашњости.⁷⁰ После случаја када један од првостепених судова није довољно иследио преступ аустријских поданика, аустријске власти тражиле су од српских да се преступи аустријских поданика што пре ислеђују. Министарство правде је 9. јуна 1856. препоручило свим првостепеним судовима да што пре врше ислеђења над преступницима који су били страни поданици.⁷¹

⁶⁸ АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 1184/1851

⁶⁹ АС, Касациони суд, нефасцикулисана грађа, Н. 1066/1853

⁷⁰ АС, МУД-П, ф13 р59/1857

⁷¹ АС, МП, 18-1856.

*
* * *

Велики број парница односио се на непокретности, трговачке тужбе за робу дату на кредит и тужбе за новац дат под каматом. Несређено стање по питању земљишне својине, непостојање евиденције о својини непокретности и писаних исправа о промету непокретностима, били су узрок великог броја парница о својини земљишта. Трговце је нарочито тешко погађала спорост суђења, јер су морали да редовно плаћају робу коју су узели на кредит од трговаца у Аустрији, а дуго су чекали на наплату својих потраживања у земљи. Споро суђење је поскупљивало кредит, повећавало каматну стопу и дало повода корупцији судског особља, да би се пресуда добила што брже.⁷²

У судском особљу било је неписмених, доста њих је било са основном школом, а правника доста мали број. Према мишљењу појединих министара правде и судија, пупиларне масе су биле један од главних узрока што судови нису стизали да на време заврше грађанске парнице. Пупиларни новац је био у суду и суд га је давао уз камату, а тутор је имао мало слободе рада и за све је морао тражити упутства и одобрење суда. Судије су нарочито морале да пазе на вођење рачуна о пупиларном новцу, јер су до 1852. за њега одговарали председник и сви чланови суда. Суд није могао да врши редовне дужности, заузет приватним пословима малолетника. Током читавог периода уставобранитеља, осећао се недостатак нижег особља судова, који су стално молили његово повећање, на шта се Савет нерадо одазивао, а министри правде стајали на страни судова. Услед недовољног особља, нису могли да се редовно завршавају писани послови суда. Педесетих година схватило се да решење није само у повећавању броја практиканата, већ у разграњавању писане делатности: уводе се протоколисти, регистратори, архивари, експедитори, рачуновође.⁷³

Такође, истиче се осетљивост суђења парница по тужбама страних држављана, којих је нарочито било у Београду. Водили су их инострани трговци, углавном из Аустрије, и домаћи трговци, од којих су странци имали потраживања. Пуномоћници страних држављана пред судом најчешће су били службеници конзулата, који су захтевали да им се указује посебна пажња и дају посебне олакшице, те остављали надмени утисак. Пошто су страни држављани били под заштитом страних конзулата, рачунали су на повластице, а судови, ради одржања добрих односа са великим

⁷² Тихомир Васиљевић, *Ђорђе Д. Ценић. Развој кривичноправне мисли у Србији 19. века*, Београд 1987, 33-34.

⁷³ Слободан Јовановић, *Уставобраници и њихова влада*, Београд 1933, 36-38.

силама, нису желели да изазову приговоре страних представника, чак и кад нису били у праву.⁷⁴

Организација окружних судова у периоду 1846-1858. је одраз унутрашње политике уставобранитеља. Судски систем се постепено изграђивао, трагало се за што бољим, аутохтоним решењима. Законодавна и извршна власт су се суочавале са различитим изазовима у судској пракси и доноси-ле решења којима су се тумачиле или мењале правне норме и успоставља-ла нова пракса у судовима. Трагање и учење на сопственим грешкама до-вели су до успостављања коначне организације судова 1865. године, доно-шењем *Закона о усјиројсјиву судова*.

⁷⁴ Т. Васиљевић, *Борђе Д. Ценић. Развој кривичнојравне мисли у Србији 19. века*, 35-36.

*Miroslav Popović, Ph.D., Librarian
University of Belgrade
Faculty of Philosophy*

Organization of District Courts (1846–1858)

***Abstract:** In this paper we tried to present the organization of district courts in the period 1846-1858, which is marked by the two reconstructions of judicial system. In the first reconstruction of 1846, new court organization laws were brought and the second reconstruction of 1858 meant the foundation of the Court of Cassation. Organization of district courts is considered as very important; district courts of the first degree bore the burden of judicial system and other judicial instances were dependent on efficiency of district courts.*

Organization of district courts was a reflection of the inner policy of Ustavobranitelji. Legislative and executive authorities faced various challenges in the judicial practice and brought solutions by which legal norms were interpreted or changed. The search for the right solutions and learning on own mistakes led to the definitive court organization in 1865.

***Key words:** judiciary, district courts, organization, Principality of Serbia*

